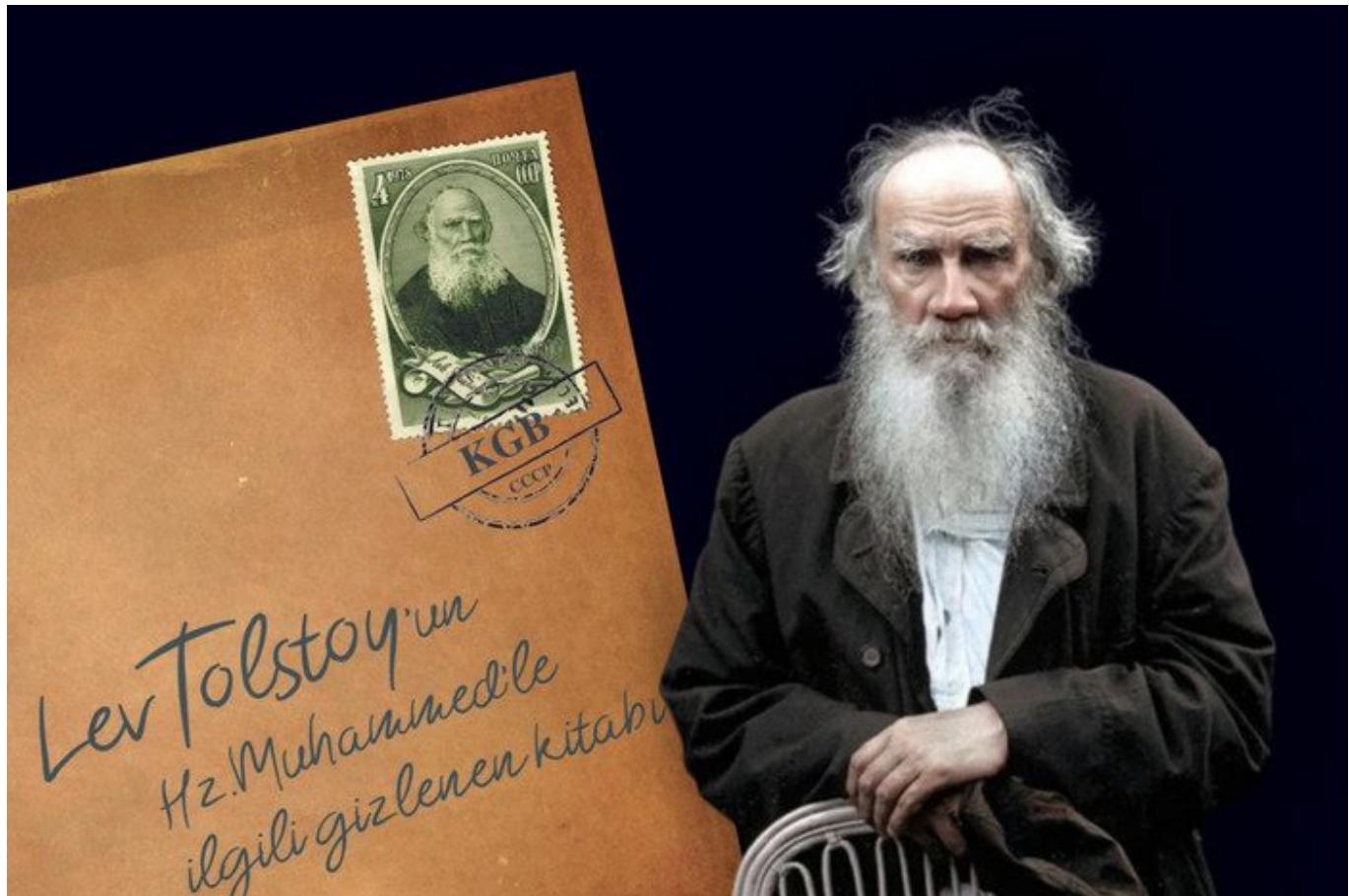

Tolstoý musulmanlary nämä çagyrypdy?

Category: Edebi makalalar, Kitapcy, Nukdaýnazar, Sözler

написано kitapcy | 26 января, 2025

Tolstoý musulmanlary nämä çagyrypdy? TOLSTOÝ MUSULMANLARY NÄMÄ ÇAGYRYPDY?

Döreden eserleri bilen dünýä klassyklarynyň hatartna giren beýik ýazyjy Lew Nikolaýewiç Tolstoý diňe edebi aýratynlygy bilen däl, şol bir wagtyň özünde syýasy we dini garaýyşlary bilenem tapawutlanýar.

Tolstoý guramaçylykly dini toparlara garşı çykmak bilen birlikde monoteizme (ýekehudaýlylyga) esaslanýan deňlikçi jemgyýet idealyny öňe sürüpdir. Şonuň üçin Russiyada Prawoslaw buthanasy bilen onuň hiç jyny jyñkyryşmandyr.

Tolstoý 1910-nyjy ýylda aradan çykýança birnäçe dini içgin öwrenipdir, dini we syýasy ýolbaşçylar bilen gatnaşypdyr.

Olaryň birem yslam dünýäsinde täzelikçi we reformist pikirleri

bilen tanalan El-Ezher uniwersitetiniň şeýhi Muhammet Abdo bilen alyşan hatlaryny öň siziň dykgatyňza ýetiripdim. Başky makalamyzda Tolstoýyň dini garaýşynyň Gurhanyň baş taglymatyna gabat gelýändigini, aýratynam medeni aýratynlygy saýlap almak baglanyşygynda näme bilen atlandyrylandygynyň däl-de, gös-göni nähili dini-ekstensial ýoly saýlap alandygynyň aýratyn many-mazmunynyň bardygyny nygtapdym.

kitapcy.ru

Surat: Ilýa Repin (1901)

Dostum Turan Kyşlakçy «İstiklal» gazetiniň 2022-nji ýylyň 6-

njy iýulyndaky sanynda çykan «Tolstoýyň musulmanlara haty» makalasy bilen Tolstoýa degişli hata okyjylaryň ünsüni çekdi. Tolstoý hatyny osmanly dilinde çap edilen yslam dünýäsinde uly gyzyklanma bilen okalýan «Teârûf-i Müslimîn» («Musulmanlaryň tanyşlygy») žurnalyna ugradypdyr.

Žurnalyň Tolstoýa bolan gyzyklanmasы munuň bilenem çäklenmändir. Tolstoýyň Prawoslaw buthanasy bilen çekişmesi-de «Kont Tolstoýyň Sen-Sinod suduna jogap hökmünde ýazan haty» ady bilen iki sanynda osmanly-türk diline terjime edilipdir.¹ Žurnaly Russiýadaky türki halklaryň ilkinji syýasy wekili, yslamçy žurnalist-ýazyjy, syýahatçy Abdyreşit Ybraýym (1857-1944) 1910-njy ýylda Stambulda Ahmet Tajeddin bilen bilelikde 32-nji sanyny çykarypdyr.

*Abdyreşit Ybraýym, 1910-njy ýyl (Din yslam ensiklopediyasy)
Adyndanam belli bolşy ýaly žurnal yslam dünýäsindäki halklaryň*

biri-birleri bilen gatnaşyklaryny güýçlendirmek, medeniýetlerara gatnaşyklary ösdürmek maksady bilen çap edilipdir.

Abdyreşit Ybraýym Musa Jarulla Bigiýef bilen şägirt-halypa gatnaşygyny saklapdyr. Ybraýymyň Germaniýa-Russiýa, Sibir-Osmanly we Ýaponiýa ýaly giň geografiki giňişlikde medeni hemde ylmy gatnaşyk toruny gurandygyny-da aýtmak gerek.

Ynha, Tolstoýyň agzalýan şol haty-da şol giň toryň bir parçasy bolup arhiwlerde galypdyr.

صاحبی : احمد تاج الدین
و بعقوب کمال

آبونه بدی

مالک عثایہ ایجوان
سنه ایکی ۵۰ غروش
آنی آیاں ۲۵ غروش :

روسیہ ایجوان سنه ایکی
۶ آنی آیاں ۳ روبلہ
سائز مالک اجنبیہ
سنه ایکی ۱۲ آنی آیاں
۶ فرانکدر .

مدبر مسئولی
عنان جودی

واعتصموا بحبل الله جيما ولا تفرقوا . . .

محل اداره :
استا.ول : طارزید
پادر جیلردم

اخطر مخصوص :
علم اسلام و اسلامیتے
عائد مقالات و آثار
مع المسویہ درج
اویه چندرا .

نسخه ۰۴ پارہ

لَتَعْرِفُ مُسْلِمَيْنْ

۱ ۳ ۲۸

وجعلناک شعوا با وقبائل لتعارفو . . .

تاسیخ نامن ۳۲۸ مولانا

عدد : ۱۲ شعبان ۳۲۸ پنجشنبه ۱۹ اگستوس ۱۹۱۰ جلد ۱

بزم مالیہ من

بزم صوک استقر اضدہ کوستردی ، الک مشکل بر زمانہ کی
ال و بر شلی مقاولہ ایله عقد استقر اضد ایلڈی ، بونی دہ
کیمسہ انکار ایدہ من .

هیچ شہی و قدر کہ بر آدم بورج البدینی زمان بالکنہ
آلمق اووزہ فرار و بر دیکی زمان او بورجی نسل تاذیہ
ایلہ جکہ ، دوشونہ جکدر و دوشونہ علیدر . البته بزم مالیہ
ناظر من دہ او زاری بی عرض و عیق و لاحظہ بعد نہ ملکتک
حال حاضر دہ اولان احتیاجاتی سدیاچک مقصده اس تھر اس
ایتشندر ، بونکلہ برابر مالیہ نک اہمیتی جھتی استقر اضد
دکدر ، بالکہ اصل الک مهم تقلیری ملکتک وارداتی
آئندہ مرق ایله برابر استقبالی تامین ایچکدر . او واردات
لایقطع کاسون ، و هر سندہ فضلہ کاسون تزايد ایتسون ،
بوقسہ بر کرہ آلو بیدہ واردانک کو کنی کسمک ملکتک
وارداتی اسٹہلاک ایٹک دیکدر .

متلا بزم ترکیب دہ من القديم ملکتک وارداتی ظن
اولان اغنم و اعشار مسئلہ سی وارد رکہ ، بونلہ هر ایکسی
اسسا شروعہ استناد اوپنیش و بر کولردن ایسده ، شریعت
بچر نہن جیقعنی و بر کو یولی توہن ماش ، بالکہ ملکت
واردانک کو کنی کسمکن بشفہ بر مطلبہ خدمت ایدہ من .
اعنامدن بش غروش و بر کو آلو رکی ، قیون قیمتی
قریب رکہ اون غروش نہایت یکری غروش اولور ، او

ملکتک حیاتی نقطہ نظر نہن الک مهم مسئلہ مالیہ
مسئلہ سبیر . ملکتک مالیہ می دیکت عینا او ملکتک
روجی دیکدر ، ملکتک اسلامی ایجوان برخی در جمیہ
مالیہ نک اسلامی لازم در ، مالیہ اصلاح او لخدا چہ ، ملکتک
حیاتی تامین اولندی دیتہ من .

بونی اثبات ایٹک ایجوان اداہ فلاں سرد اولندی سینہ دہ
هیچ لزوم بوقدر ، زیرا بدھیا نہ نہدر .
اسکی دن بزدہ مالیہ دینہ جک رشی یوق در جمیہ
ایلی ، او زمان ملکتک وارداتی نہدر کیمسہ بیامز ،
مصارف نہدر کیمسہ بیامز ، بورجی نہدر اونی دہ بیامز لر دی .
و بیامک ایجوان دہ میداندہ بر شی بوقدر ، و بیامک ایجوان لزومی
دھی بوقدر ، زیرا ملکت پاس ایجندہ بوار ایبور دی ،
من کل الوجوه حیاتن قطع امید ایتشندر .

شیدی ایسہ الحلالہ هر کہ حیات امیدی کلادی ،
هر کس حیانہ محبت ایٹک باش لادی ، او رنالعہ بر دہ
بودجہ ، مسئلہ سی وضع اولندی و فعال واردات و مصارفہن
معلوم اولدی ، هر شی میداندہ ، مالیہ ناظر من دی انک اک
کنج مالیہ ناظر لر نہن اولدی بیعنیدہ

«Kont Leon Tolstoýyň haty» ady bilen «Teârûf-i Müslimîn» žurnalynyň 1910-njy ýylyň 3-nji sentýabrynda çykan 1-nji jilt 12-nji sanynyň 190-njy sahypasynda ýerleşdiren hatyň tekstini şu günüň düşnükli dilinde hiç hili goşmaça düşündiriş bermezden dykgatyňza ýetirmäge synanyşdym. Osmanly dilinde berilen teksti ýonekeý dile geçiräge kömek eden Tuba Pal doganyma-da minnetdarlygymy bildirýärin. Hatyň doly teksti şeýle:

«Kont Leon Tolstoýyň haty

Musulmanlaryň arasynda hereket edýän «Allanyň batalýony» ýa-da «Weýsi» («weýisowçy») diýip atlandyrylyan akym bar. Esasy ynançlardan daşgaryn toparlanyşmalardan gaça durmaklary bu akemyň doğrudygyna delildir.

Dinleriň arasynda iň soňky din bolanlygyndan yslam dinini beýleki dinler bilen deňeşdireniňde bidgatlaryň we hurafalaryň (nädogry amallar, edim-gylymlar) has az goşulandygyny-da nygtamak gerek.

Bularyň barsy bilen birlikde adamzada goşulan hurafalary ýigrenýän islendik kişi çagalygynda haýsy din boýunça bilim alan bolsa, dini duýdansyz garşıydaşlykda ret etmeli däl, mümkünadar uýyan dininiň belent gymmatlyklarynyň üstüne üýşen hurafalardan, soň goşulan bidgatlardan aýyl-saýyl etjek bolmaly.

Gurhanda iňňän belent we absolýut hakyatlarara esaslanýan sözler bar.

Birem Hezreti Muhammediň (s.a.w) hadyslarynyň iňlisçe ýygynndysy Hindistanda çap edilipdir.

Bu kitabyň iň esasy bölümlerini rus diline terjime edip we kabisir ýerlerini düşündirip, «Посредник» neşirýatyna beripdim.

*Kont Leon Tolstoý,
Ýasnaýa Polýana».*

نامى ويرلىر وياخود مؤسسه نسبتله «وابس» [+] دىرىز
 بومذهباردن هر ايکىسى اسلاملىر آرىسىنده ايلار وې طوغىرى
 بىر حرکت وارلۇغنى . مەتقىدات اصلىيەدن خارج اولان
 رسمىيەتلەرن قورتىلە چالشىلدىغۇنە بىر دىلىلدر .
 ادىيان آرىسىنده اڭ سووك بىر دىن اولقى حىسىلە دىن
 اسلامىدە باشقە دىشانە نسبتاً رسمىيەتك ، بىدۇنك آز
 اولدىيغى دە علاوه ايدىسۈرم .
 بىناه عالىئە انسانىتە واونك ترقىستە خەدەت آزىزىسىنده
 بولنان ھى بىر آدم حىن صبـا اوـتـىـدـەـ هـانـىـكـىـ بـىـرـ دـىـنـ اوـزـرـىـتـەـ
 تـعـلـىـمـ كـوـرـدـىـ اـيـسـهـ آـنـىـ بـىـرـ دـىـنـ بـىـرـ تـرـكـ إـيمـامـكـەـ مـمـكـنـ مـرـتـبـەـ
 بـوـمـنـسـوـبـ اـولـدىـيـغـىـ دـىـشـانـكـ عـالـىـ اـسـانـىـ باـصـالـانـدىـرـىـنـ بـدـعـتـارـنـدـنـ
 تـخـجـىـلـىـدـەـ چـالـشـمـلـىـدـەـ .
 قـرـآنـدـەـ غـايـتـ عـالـىـ وـحـتـيقـتـ مـطـلـقـيـهـ مـسـتـنـدـ سـوزـلـىـ
 مـوـجـوـدـدـرـ . وـبـرـدـەـ حـضـرـتـ مـحـمـدـكـ بـعـضـ اـحـادـيـثـ جـامـعـ
 انـكـلـىـزـ لـاسـانـدـەـ هـنـدـسـتـانـدـەـ بـرـأـىـ نـشـرـ اـيـدـىـشـدـرـ .
 بـوـأـرـكـ مـهـمـ وـعـالـىـ قـسـمـلـارـىـ طـرـفـدـىـنـ روـسـجـىـيـهـ تـرـجـمـەـ
 وـبـعـضـ نـقـطـەـلـرىـ اـيـضـاحـ اـيـدـىـلـوبـ نـشـرـىـ اـيـچـوـنـ «ـ پـاـسـرـەـدـىـنـكـهـ
 نـشـرـيـاتـ شـرـكـتـتـهـ وـبـرـلـاشـدـرـ .
 «پـاـسـاـباـ بـولـانـاـ» قـوـفـتـ لـئـونـ توـلـىـتـوـىـ

Hatyň osmanly dilinde çap edilen hakyky görnüşi. «Teârûf-i Müslimîn» – 1-nji jilit, 12-nji san, 190-njy sahypa. 03.09.1910 ý.

Çeşme: Ylmy etýudlar jemgyýeti (ILEM), Yslamçy žurnallar maksatnamasy (YZM)

• Hat bize nämäni aňladýar?

1910-njy ýylyň sentýabrynda ýazylan bu hat 1904-nji ýyldaky Abdo-Tolstoý hat alyşmalaryndan soñam Tolstoýyň musulmanlar bilen gatnaşyklaryny ösdürendigini we yslamy öwrenmegini dowam etdirenligini görkezýär. Hut şeýle bolangoňam Tolstoý Stambulda çap edilýän žurnalyň üstýnden musulman dünýäsine

seslenmek isläpdir. Tolstoýyň hatynda aýdylýan hadyslar ýygynndysy Allame Abdylla el-Memun el-Suhrewerdiniň ýazan «Muhammediň sözleri» («The Sayings of Muhammad») kitabydyr. Kitap 1905-nji ýylда çap edilipdir. Agzalýan ýygynny şolar ýaly meşhurlyk gazanypdyr welin, 1938-nji ýylда Mahatma Gandiniň sözbaşsy bilen birlikde iňlis dilinde we başga-da birnäçe dilde birnäçe gezek çap edilipdir. («Jhon Murray» neşirýaty, 1941 ý.)

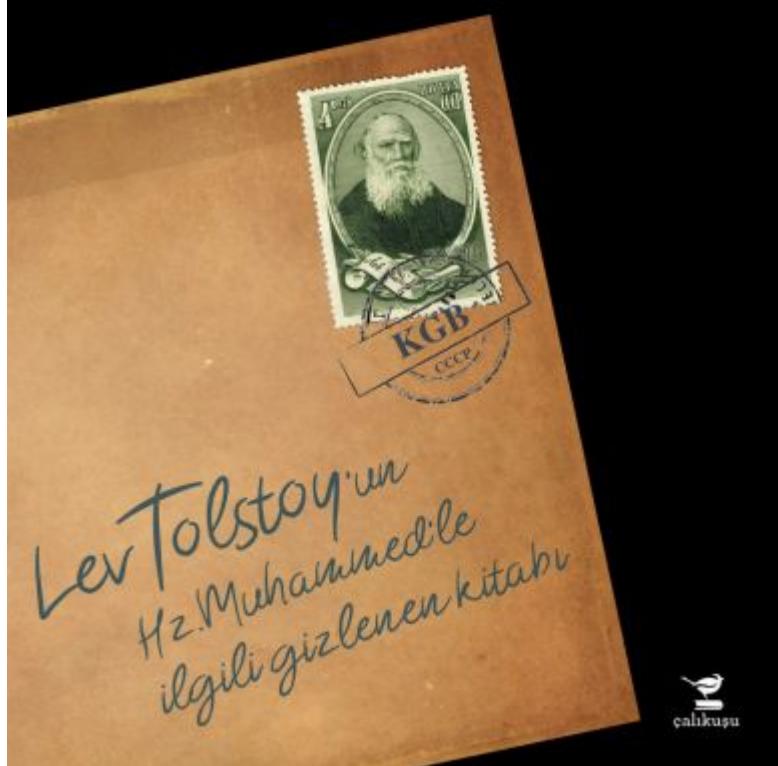
Suhrewerdi kitaby çap edilenden soň Tolstoý bilen hat alşypdyr. Beýik ýazyjy kitaby «Muhammediň Gurhana girmedik hikmetleri» ady bilen rus diline terjime edipdir.

Aýdylýan kitap Arif Arslan tarapyndan «Hezreti Muhammet. Tolstoýyň yslam pygamberi baradaky ýiten traktaty» ady bilen türk dilinde birnäçe gezek çap edildi.

1910-njy ýylyň sentýabryndaky hat bilen anyklan kitabymyzy azerbaýjan çeşmeleri kitapda başga-da hatlary ýerleşdiripdir, şol hatlar bilehem makalamyzyň temasy bolan haty mazmuny biribirine gabatlaşyp dur.

Birinji neşiri «Karakutu» neşirýatynda çap edilen kitabyň sensassiýa döretmegini üçin ýitendigi baradaky pikirler we terjime manipulýasiýalary bilen çap edilmegi käbir tankytçylar tarapyndan berk tankyt edilipdi. (Serediň: «Gadagan edilen Tolstoý. Tolstoýyň dini tankydy we Türkiýede tümlügiň güýji», Ajar Burak Bengi. Rus dilindäki maglumatlary terjime eden Mazlum Beýhan, «Yokuş» neşirýaty, Stambul-2007 ý.)

HAZRETİ MUHAMMED — TOLSTOY —

XIX asyryň ikinji ýarymyna gelinende nagybendi tarykatynyň Wolga derýasynyň boýundaky şahasy hasaplap boljak, Bahaeddin Waisow tarapyndan esaslandyrylan we «Allanyň batalýony» ady bilenem tanalan «Waisi» hereketi orta çykýar.

Bu marjinal tarykat jemgyýetdäki sosial-ykdysady dinamikalar bilen yslamy formalaryň belli bir derejede sintezi hökmünde özünü görkezidir. Şol bir wagtyň özünde bu akym döwrebaplaşma tagallalaryna we alnyp barylýan dini syýasatlara garşıy Wolga tatarlarynyň pikir-garaýyş nägileliklerini we jemgyýetde seslenme tapan effektleri orta atýandygy bilen ünsi çekipdir.

Waisowyň «Allanyň batalýony» tarykaty sosializmiň, tolstoizmiň we wahhabizmiň utgaşygyndaky pýuritanizmiň (düýbüne gaýdyp gelmegi ündeýän) täsin dürüşdesine wekilçilik edipdir. (Bennigsen, Wimbush, 1985, s.39).

Esasynda Waisoeyň ideologiýasy tradision yslam düşünjesiniň daşyna çykmaýan galyp gurluşyndaky pikirleri öñe sürüpdir. Düşünjesi sistemasy Waisowyň galamyndan çykan «Tarihi-Hajegan», «Jewahiri Hikmeti-Derwişan» atly dini traktatlarda hemme zat açyk-aýdyň düşündirilipdir.

Bärde görkezilen esasy zady – öz ýolbaşçylygynda yslamyň özenine gaýdyp gelinmegini üpjün etjek pikirleri we hereketleri döredupdir.

Çeşme: https://posredi.ru/blog12_05_vaisov.html

Hereketiň orta çykan döwründäki şartları göz öňüne tutanymyzda, Wolga tatarlarynyň arasynda sosial bozulmalaryň aňladýan manysyna has aňsat düşünip bileris.

Oba ýerlerindäki agzalalygyň sosial-medeni we mezhep nägilelikleriniň alamatydygyny ýatdan çykarmazlyk gerek.

Oba ýerleriniň ilatynyň arasynda barha artýan oňsyksyzlyklar we çaknyşyklar potensial taýdan musulman elitany aladalandyrmaga başlapdyr.

Bu ýagdaý şol bir wagtyň özünde şol asyryň ikinji ýarymynda

yslamy sebitleýin aýratynlygyň näderejede čuñlugyny-da görkezýär (Noack, 2000, s. 132).

Ykdysady we syýasy üýtgeşmelere baglylykda ýüze çykan oňsuksyzlyklar «waisowçy» hereketiň şinelän geografiki giňişliginiň infrastrukturasyny emele getirýär. Şeýle şertlerde orta çykan «waisowçy» hereket tatar jemgyýetiniň köpugurly pikirlerdir işleriniň belli bir derejedäki görkezijisidi.

Waisowyň aýtmagyna görä, ruslar bilen ýaşamak medeniýeti tatar jemgyýetlerine täsirini ýetirýär, bu ýagdaýam tatarlaryň ruslaryň ýasaýyş-durmuş formasyny bire-bir kopiýalap almagyna sebäp bolýardy. Netijede aýal-gyzlar ýüzlerini ýapmagy bes edýärdi, medresäniň okuw programmasy-da ýewropalaşýardy, ýaş musulmankar rus bilim edaralaryna gyzyklanma bildirmäge başlaýardy.

Waisowyň pikiriçe, şeýle täzelikler Gurhanyň taglymatyna ters gelýärdi. Şol sebäpdenem hiç kim metjide gidenokdy, işan-mollalara ynananokdy, ýerli ýolbaşçylara bil baglamaýardy (Zemsova, 2015, s. 91).

Waisowyň yzyna eýerijiler rus patyisasynyň agalygyny kabul etmeýisleri ýaly, döwletiň býurokratiýasyny we ortodoksal musliman ruhanylaryny-da ret edýärdiler. Waisow we onuň yzyna eýerijiler «Biziň ýeke-täk jogapkärçiligimiz Gurhanyň düzgünlerine eýermek we muny düşündirmek üçin azat bolmak» prinsipini esas edip alypdylar (Halbaç, 1994, s. 271).

Tarykatyň ünsi çeken zatlarynyň birem döwrüniň meşhur ýazyjysy Lew Tolstoý bilen bolan gatnaşyklarydyr. Bahaweddin Waisow yzygiderli diýen ýaly Tolstoý bilen hat alşyp durupdyr. Onuň ogly Inadüddin bolsa Tolstoý bilen görüşüpdirem. Emma Tolstoýyň ataly-ogla bolan garaýsy pozitiw bolmandyr. Sebäp Tolstoý «waisowçy» herekete dini anarhizm hökmünde garapdyr.² Tolstoýyň «Teârûf-i Müslimîn» žurnalynda dünýä muslimankaryna «waisowçy» hereketi mysal görkezmeginiň aňyrsynda hurafalardan arassalanan, Gurhana esaslanýan deňlikçi taglymata berýän goldawyny aňladýar.

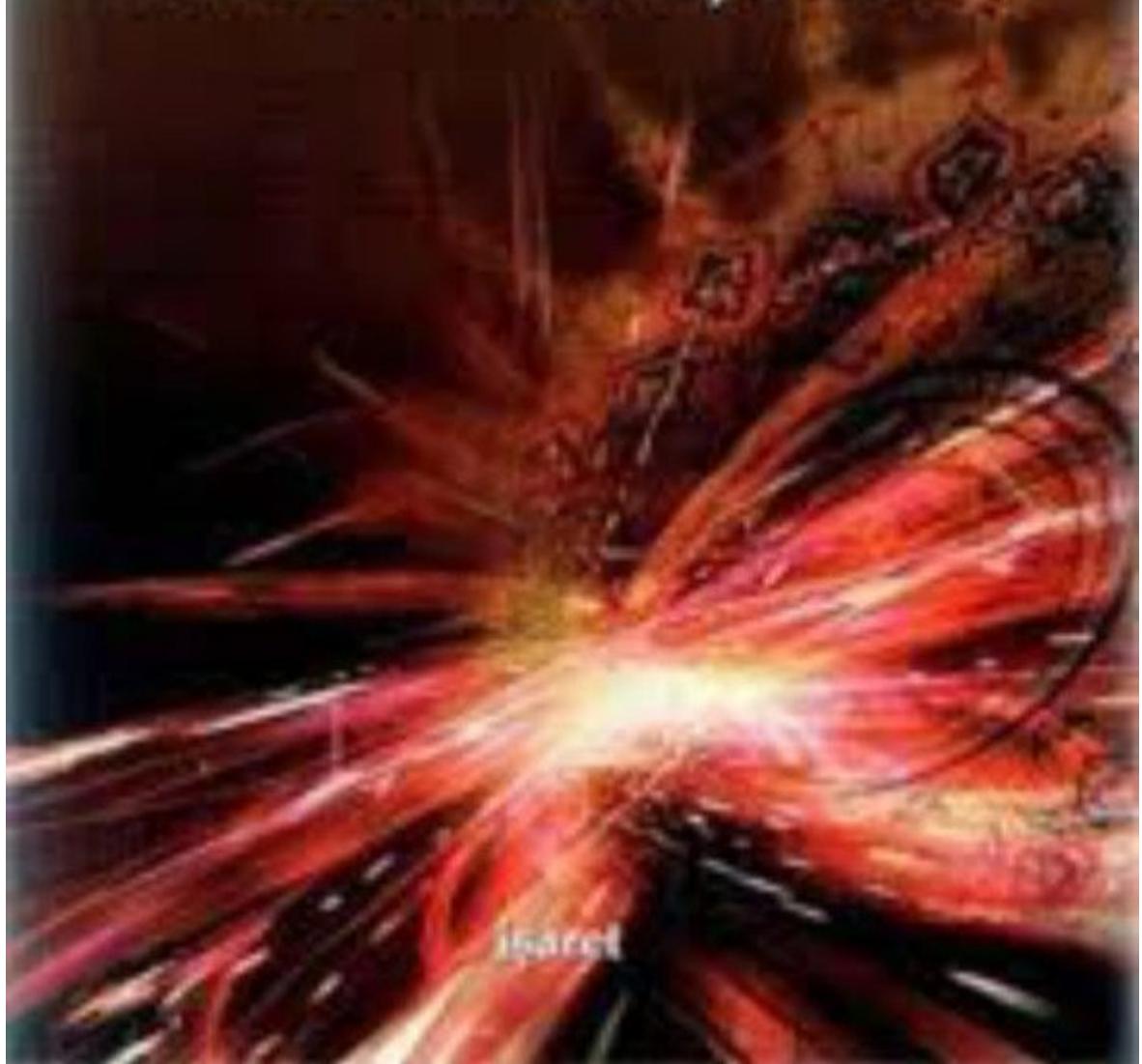
Tolstoý Abdo bilen alşan hatlarynda-da görüşmiz ýaly, ähli dinleriň düzgünleşdirilýän döwründe öz mazmunyndan

daşlaşýandygyny, üýtgeşmä sezewar bolýandygyny pikir edipdir. Renessans döwri bilen birlikde şeýle üýtgeşmä nägilelik hökmünde ateizmiň giňden ýaýrandygyny gören Tolstoý üçünji ýoly teklip edip, ähli dinleriň umumy meñzeşliginiň bardygyny, munuňam ýekehudaýlylykdygyny öňe sürüpdir. Bu umumy din gyrađeňlikçi ierarhiýasy bolmadık jemgyýeti öňe sürüpdir. Şuňa meñzeş pikire onlarça ýyl geçenden soň Ali Şeriatiniň «Dine garşy din» kitabynda-da gabat gelýärис.

Dr. Ali Šeriati

DİNE KARŞI DİN

- **Hezreti Muhammediň taglymaty**

Tolstoýyň özi dindar bolan soň dini temalarda bilmeýän zady ýok

diýen ýalydy. Onuň yslama bolan garaýsyny aýratynam 1909-njy ýylyň 15-nji martynda azerbaýjanly general Ybraýym aga durmuşa çykan rus zenany Ýelena Wekilowa ýazan hatyndanam biliп bolýardы.

Şol döwrüň Russiýasynda çagalaryň öz halkynyň (azeri-türk jemgyýeti) gowulygy üçin yslamy kabul etmegini islän ýagdaýynda ene-atasy dürlı dine uýýanam bolsa, çagalarynyň dinini üýtgemegi babatda basyş edilmeýän eken.

Ýelena Wekilowa şeýle çemeleşmeden ugur alyp, ýagdaýy pikirlerine uly hormat goýýan döwürdeşi Tolstoýa düşündirip, çagalaryna haýsy dine uýmagyny ündese dogry boljakdygyny, «Şu meselede näme maslahat berýärsiñiz, eýse men näme etsemkä?» diýip sala salypdyr.

Tolstoý hem onuň bu hatyna jogap bermekde gjä galmandyr. Haty türk diline ilkinji gezek terjime eden Arif Arslanyň terjimesinde ýoýulma (manysyny üýtgedip terjime etme) we senzuralama ýaly kemçilikleriň bardygy üçin Mazlum Beýhanyň rus dilunden eden orginal terjimesini dykgatyňza ýetirýärin:

• **Tolstoýyň jogap haty**

«1909-njy ýylyň 13-16-njy marty, Ýasnaýa Polýana.

Ýelena Ýefimowna, ogullaryňzyň tatar halkynyň tatar halkynyň ýagty geljegi üçin goşant goşma arzuwlaryňzy makullamagym mümkün däl. Munuň üçin olaryň Muhammediň dinine geçmeleriniň näderejede gerekligi barada-da haýsydyr bir maslahaty berip bilemok. Size iň esasy aýtjak zadym şu: Adamyň haýsy dini oňlaýandygy babatda haýsy wezipede oturanda-da, resmi beýanat bermegini gereksiz hasaplaýaryn.

Şol sebäpdelenem prawoslawlykdan ýeg tutup Muhammediň dinine geçesleri gelýän bolsa, ogullaryňzyň şu meselede, ýagny bir dini taşlap başga dine geçmeleri meselesinde hiç kime hiç zat düşündirmeleriniň geregi ýok.

Bilmedim-dä, belkäm beýle zerurlyk bar bolubam biler. Emma men şu meselede hiç zat diýio biljek däl. Şonuň üçinem hökümét organlaryna şu boýunça düşündirip bermelimi ýa-da bermeli däldigine ogullaryňzyň özi çözüsün.

Muhammediň dininiň hristianlykdan ýeg görülmegi we aýratynam ogullaryňzyň öňe süren tutaryklarynyň ýerliklidigine degişlilikde bolsa, muny (dinden dine) geçişi tüýs ýüregim bilen oňlayandygym aýdyp bilerin.

Hristian ideallaryny we sözüň doly manysyndaky hristian taglymatyny hemme zatdan öňde tutýan meniň ýaly biriniň muny aýtmagy örän geň eşdilse-de, kadadan daşgaryn forma taýdan muhammediligiň buthana hristianlygyna garanda deňeşdirip bolmajak derejede ýokarda durýandygyna şek-şübäm ýok. Islendik adamyň öñünde buthana hristianlygy bilen muhammediligiň haýsam bolsa birini saýlap almak şerti goýulsa, akly-huşy ýerinde bolan her bir adamyň ýeke Hudaýa we Onuň ýegäne pygambarı hökmünde ýeke-täk wekilçiliği bolan muhammediligi üçleme (üç mukaddes ruha çokunma), günä çykarma, Hudaýyň enesi, erenler (apostollar), olaryň suratlary we bulaşyk çokunma rituallary bilen düşnüsiz, baş alyp çykyp bolmaýan ylahyýeti bolan buthana hristianlygynan ýokarda görjekdigine şek-şübhe ýok.

Musulmanlygyň buthana hristianlygyna giren we dini taglymatyň özenine şikes ýetirýän birnäçe batyl ynançdan arassalygyny bir ýana goýalyň, bu diniň hristianlykdan 600 ýyl soň orta çykmagy – diňe şu sebäp üçinem şunuň saýlanjakdygyna şek-şübhe goýmaýar.

Dünýäde hemme zat ösýär, kämilleşýär. Her bir adam nähili ösüp, kämilleşýän bolsa, bütin adamzat we adamlaryň durmuşynyň binýadyny düzýän dini düşünjesi-de şolar ýaly kämilleşýär. Diniň kämilleşmegi – onuň has ýonekeýleşmegi, has açık, düşnükli bolmagy we özünü örtýän, gizleyän islendik zatdan halas bolmagy diýmekdir.

Dini hakykaty we onuň üstüni örtýän zatlardan azatlaşdyryp aç-açanlyga çykarýanlar iň gadymy döwürlerden bări hemmesi-de uly dinleriň düýbüni tutan beýik akyldarlar bolupdy. Bilýän ähli dinlerimiziň araaynda şular ýaly täze we belent dini garaýşa eýe Hindistanyň «Weda» kitaplarynda, has soňra Musanyň, Buddanyň, Konfusiniň, Lao-Tzunyň, Isanyň we Muhammediň taglymatlarynda gabat gelýärис.

Dini öňki gödeňsi ramkasyndan çykaryp has ýonekeý, has çuň we

has akla-huşa sygjak ramkada oturdan bütin bu dini öňbaşçylar, täze diniň esaslandyryjylary gürrünsiz beýik adamlar bolupdyr, ýöne olaryň hemmesi-de adamdy, şonuň üçijrm hakykaty geçmişin bulançaklygyndan arassalap, ähli açyklygy, çuňlugy we tämizligi bilen wagyz etmediler.

Bu adamlaryň birem ýalňışmandyklaryny, aýdan her bir zadynyň sa:p hakykatdygyny kabul edenimizde-de, olaryň yzyny dowam etdirijiler olardan has pes derejedäki adamlardy. Şonuň üçinem olar hakykata ähli çuňlugy bilen göz ýetirip bilmändiklerinden ötri (bu bolaýmaly zat), dini hakykaty bezemek, ony hemmeler üçin hökmanylyga öwürmek maksady bilen, oňa aýratynam mugjyzalar bilen baglanyşkly gaty köp gereksiz zatlary goşupdyrlar, şeýlelik bilenem giň halk köpcülük gatlaklarynyň şol dini hakykaty bolşundaky ýaly çuňlugy gymmaty we manysy bilen aňlamaklaryna päsgel beripdirler. Hakykaty şeýlekin dereje ýoýandyklaryny dinleriň özi boýun alýanam bolsa, dini öňbaşçylaryň tapyp orta atan hakykaty şolar ýaly dereje köp kölegede galypdyr. Şol nukdaýnazardan hakykatyň mugjyzalar we hemme görnüşli battl ynanç bilen gizlenişine iň gadymy dinlerde, brahmanizmde, ondan biraz az iudeýlikden ondanam has buddizmde, konfisiçilikde, tao ynanjynda we bulardanam has az hrıstianlykda we ahyrynda iň azyna, uly dinleriň iň soňkusy bolan Muhammediň ynanjynda şaýatlyk edýärис.

Şu nukdaýnazardan seredilende, Muhammediň dini iň amatlysydyr. Ýagny, oňa soň we daşyndan goşulan elementleruni silkeläp zyňsa we binýadyna ahlak prinsiplerini ýerleşdirse, Muhammediň dini tebigy taýdan ähli uly dinleriň, aýratybam şol uly hakykaty ykrar edýän hrıstianlyk taglymatynyň baş damarlary bilen tapşyp, eriş-argaç bolar.

Size şeýle uzyndan-uzyn ýazmagymyň sebäbi-de, pikirlerini ogullaryňza ýetirmegiňiz we bu pikirlerimiň şol ýagşy niýetlerini durmuşa geçirmeklerinde olara ýardam etmegidir. Dinleriň hamyrmaýasyny emele getirýän belent hakykatlary bulaşdyrýan çyrşamalardan arassalanmagyna ýardam etmek adamyň durmuşda edip biljek iň peýdaly işleriniň biridir. Ogullaryňz beýle täsirliliği durmuşlarynyň maksady hökmünde görseler bir bitewi we örän peýdaly özür sürdükleri bolardy.

Muhammediň dininde edil şu aýdyşym ýaly, ýagny diniň belent hakykatlaryny, olary gizleýän bulançaklyklardan we batyl ynançlardan arassalamagy özüne maksat edinen iki taglymattň bardygyny men-ä bilemok, siz we ogullaryñz bilyärmi? Şol tagallalardan ötri her iki taglymatam daşlaşdyrmalara we basylamalara uçrapdy, häzirem şeýle ýagdaý dowam edýär. Şeýle taglymatlaryň ilkinjisi Eýranda döräp, soñabaka Türkýede ýaýran we şol ýerde-de dörän ýerinde bolşy ýaly gyrakladylyp depgulenen we edil hazır Akkada Behaullanyň daşynda üýşmäge synanyşýan behaýylyk hereketidir. Behaýylyk taglymaty Hudaýa çokunmak bilen baglanychykly hiç bir formal edim-gylymy, formalaýyn ritualy kabul etmän, ähli adamlary dogan hasaplaýar we külli adamzat üçin umumy ýeke-täk söýgi dinini ündeýär.

Ikinji taglymat Kazanda döräpdir. Olar özlerini «Hudaýyň batalýonlary» ýa-da esaslandyryjylartň adyndan ugur alyp «waisowçylar» diýip atlandyrýan eken. Bularam diniň özenini söýgüde görýär, şonuň üçinem söýgä ters gelýän hemme zatdan, mysal üçin erbetlik üçin, esgerlik üçin ulanylýan salgyt bermek ýaly zatlara goşulmakdan gaça durýarlar. Bu tarykat häzirem yzarlanýar we ýakynda-da ýolbaşçylary ele salnyp türmä atyldy.

Şu öwütlerim haýsydyr bir ýagdaýda peýdaňza ýarasa we siz ýa-da ogullaryñz geljek kararlarynyz ýa-da etjek soňky işleriňiz barada mrni habarly etseňiz, örän begenerdim.

L.Tolstoý».

Çeşme: «Tolstoýyň 1909-njy ýylyň 15-nji martynda Ýelena Wekilowa ýazan haty», «Литературный Азербайджан» žurnalynyň 12-nji sany, 1978-nji ýyl. 114-nji sahypa.

Tolstoýyň yslamy beýleki dinler bilen deňeşdirende, yslam diýende diňe Gurhanyň we Resulallanyň (s.a.w) wahyý başdan geçirmesini däl-de, medeni we taryhy bütin tejribe goruny göz öňüne tutandygyna düşünýärис.

Tolstoý Abdodyr Wekilowa bilen alşan hatlarynda-da, «Teâruf-i Müslimîn» žurnalyna ugradan hatynda-da yslamyň düýp aslyna dolanyp gelen ýagdaýynda ähli dinlerdäki umumy düýpde tapşyljakdygyny aç-açan aýdýar. Onuňam ýene şu hatda-da

«waisowçylara» yşarat edişinden Gurhana gaýdyp gelmekdigini bilmek kyn däl.

Sozulan dinlere bermeli jogap – dinden doly daşlaşmak däl-de, ähli umumy düýbüne, asyllı ideýalaryna yönelmegi ündemekdir. Tolstoýyň pikiriçe, munuň üçin iñ amatly ýer hem hurafalardan arassalanan yslamdyr.

1. 26.01.1911 ý. 2-nji jilt, 31-nji san, 97-nji sahypa; 02.02.1911 ý. 2-nji jilt, 32-nji san, 117-nji sahypa.
2. (Yemelýanowa, 1998, 177-nji sahypa; Frank, 1998, 177-nji sahypa), (Wolga tatarlarhnda marjinal tarykat: Waisowyň «Allanyň batalýony». Arhiw. Joşkun Kumry, Halkara Sosial ylymlar we Innowasion Kongresiniň Doly tekstiniň kitaby).

Bülent ŞAHIN ERDEGER,
žurnalist-ýazyjy.

@Ebu_Nidal

Şenbe, 09.07.2022 ý. Edebi makalalar